

Vloga permutativnosti pri določanju in razvrščanju skladenjskih pomenov

*Dejan Gabrovšek**

*Domen Krvina***

Izvleček

Prispevek obravnava vlogo permutacij v skladnji: ker besede na skladenjski ravni nastopajo kot pomensko relativno zaključene enote (za razliko od fonemov in morfemov, ki sami zase ne morejo stati), je možnih več razporeditev elementov v nizu (besedni zvezi, stavku, povedi, besedilu). Pri tem ne gre le za kombinacije (kateri jezikovni elementi stojijo skupaj), pač pa za permutacije: katere so vse možne razporeditve elementov. Pri analizi nato lahko ugotavljamo, katera od njih je najbolj tipična. Vpliv različnih razporeditev sestavin na skladenjski pomen celote povedi je kljub enaki stavčnočlenski vrednosti sestavin lahko znaten, jezik pa z njimi v smislu jezikovne ekonomike izkorišča zmožnosti za maksimalni pomenski izkoristek ob uporabi le določenega števila izraznih sredstev.

Ključne besede: skladnja, veznik, glagol, permutacija, besedni red

* ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si.

** ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, domen.krvina@zrc-sazu.si.

Abstract – The role of permutations in determining and classifying syntactic meanings

The paper discusses the role of permutations in syntax: since words at the syntactic level function as semantically relatively autonomous units (unlike phonemes and morphemes that cannot stand alone), several arrangements of elements in a string (phrase, clause, sentence, text) are possible. These are not just combinations (which language elements stand together), but rather permutations: i.e. all possible arrangements of the elements. The most typical arrangement can be then determined by analysing all the arrangements. The influence of different arrangements of components on the syntactic meaning of the whole sentence can be significant, despite the same functional value of components in a sentence. Language uses permutations as a means of language economy to maximize semantic efficiency using only a limited number of expressions.

Keywords: syntax, conjunction, verb, permutation, word order

1 Uvod

Pristop, ki ga predstavljamo, pri skladenjskih in z njimi povezanih pomenoslovnih raziskavah zagovarja upoštevanje vseh možnih razporeditev (permutacij) elementov, ki jih obravnavamo.

To velja tudi tedaj, ko se zdijo določene možnosti razporeditev malo verjetne ali celo napačne – pomembno je, da jih odkrijemo, v analizi primerjamo z drugimi in jih tako (kot obrobne) ustrezno ovrednotimo. Osrednja permutacija je navadno res le ena, vendar njena tipičnost in zlasti temeljne značilnosti zares izstopajo šele v sopostavitvi z drugimi, zlasti tistimi na obrobju. Poleg tega so na obrobju navadno pogostejše in izraziteje zaznavne težnje po pomenskih premikih, ki bi ob analizi samo osrednje permutacije (ta v korpusnem gradivu izstopa tako izrazito, da so pri naključni analizi ostale zaznavne slabše) lahko ostale spregledane.

Vse možne razporeditve (permutacije) elementov v izboru, ki ga obravnavamo, izračunamo po naslednji formuli:

$$\checkmark \text{Število}_1 \text{ možnih elementov na mestu}_1 \times \text{število}_2 \text{ možnih elementov na mestu}_2 \times \text{število}_3 \text{ možnih elementov na mestu}_3 \times \dots \times \text{število}_n \text{ možnih elementov na mestu}_n$$

Če je na vseh mestih možno enako število elementov, se formula poenostavi: število možnih elementov \times število možnih elementov $\times \dots =$ število možnih elementovⁿ.

Teoretično je iskanje vsaj v izhodišču bolje zastaviti tako, da se upošteva dikcija osnovnega izreka kombinatorike (Blaznik et al. 1991: 94), ki predpostavlja, da število odločitev na enem od mest ne omejuje števila odločitev na drugih mestih. V praksi je v gradivu navadno tako, da določeno (ne sicer nujno vedno eno in isto) mesto lahko zaseda le en element (npr. veznik ali vezniška zveza) – v teh primerih elementu na tem mestu pripišemo številčno vrednost = 1.

V nadaljevanju bomo podrobneje predstavili nekaj praktičnih primerov raziskovalne uporabe permutacij: kako na skladenjski pomen celotne povedi vpliva razporeditev veznika in glagolskega vida dejanj ob njem ter kateri elementi tipično stojijo ob vezniku – ali povsem na začetku stavka ali na mestu, ki temu sledi. Temeljni poudarek je metodološki, zato je pri vsakem od primerov narajena le osnovna analiza; podrobnejša obravnava bi za vsakega od primerov zahtevala svoj prispevek. Za veznika *dokler* in *dokler ne* ter razporeditev glagolskih dejanj glej prispevek (Gabrovšek, Krvina 2020).

2 Veznik *ko* in razporeditev glagolskega vida dejanj ob njem

Veznik *ko* ima časovni pomen, ki pa je dokaj splošen: sam *ko* časovnega razmerja med dejanji ne opredeljuje podrobneje. Pri skladenjskem pomenu ima zato pomembno vlogo razporeditev vidskih vrednosti dejanj ob njem. Podobno velja za veznik *in*, ki enote v stavku zgolj povezuje (Toporišič 2004: 437), na medsebojno časovno razmerje dejanj pa kaže glagolski vid (Krvina 2019).

Pri analizi razporeditve dejanj sta upoštevani obe nasprotni vidski vrednosti: dovršnik (DV) in nedovršnik (NDV). Hkrati NDV/DV so z vidika natančnosti pri korpusnem označevanju pogosto problematični, saj so vmes med dvema skrajnima poloma. Ker bi pri izvedeni analizi skupaj (5 permutacij) predstavljali največ dobrih 15 % celote, niso bili analizirani podrobneje.

Prav tako v analizo niso vključene prislovno-vezniške zveze z bolj specifičnim časovnim pomenom, npr. *potem ko*, *medtem ko*.

Kvantitativna analiza je izvedena na celotnem korpusu Gigafida 2.0, kvalitativna analiza (za pridobitev zgledov) pa na manjšem reprezentativnem vzorcu

konkordanc (prim. še Ilc, Stopar 2023). Rezultati iskanja so vedno filtrirani z ukazom, ki znotraj iskalne zahteve močno omeji ali celo povsem odstrani možnost pojavljanja odvisnikov z drugimi vezniki: negativni filter znotraj iskalne zahteve (0,0 mest) [word="(da|če|ker|kakš.*|kj.*|ki|ko|ko.*|ka.*|kd.*)" & tag="Vd|Z.*|R.*"].

2.1 *Veznik ko na začetku povedi*

Iskalna zahteva: [word="."][word="Ko"] [[]{0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word=","] [[]{0,3} [tag="Gg.*"]; **celota = 219.981**

Z besedami: Poišči besedo *Ko* na začetku povedi za piko. Po največ treh mestih presledka naj sledijo nepomožne glagolske pojavitve, za njimi po največ treh mestih presledka vejica in za njo po največ treh mestih presledka zopet nepomožne glagolske pojavitve.

Za iskanje dovršnikov na mestu pike v delu ukaza [tag="Gg.*"] dodamo d, za iskanje nedovršnikov pa n.

Izračun vseh permutacij: $1 \times 2 \times 2 = 4$

Ko NDV NDV; 24.813/219.981 = 11,3 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **poteka istočasno** z dejanjem v odvisnem stavku.

- (1) *Ko delam, rad poslušam glasbo.*
- (2) *Ko se temperatura snovi niža, prehajajo delci iz višjih energijskih stanj v nižja.*
- (3) *Ko sedava za mizo, razlaga, da lovi še zadnja tedna pred začetkom predavanj, da dokonča svojo novo knjigo.*

Dejanji sta vzporedni, njuna poteka sta bolj ali manj istočasna in se medsebojno ne omejujeta: to velja tako pri ponavljajnosti oz. splošni veljavnosti dejanj (1, 2) kot tudi pri opisih enkratnih situacij (3). Glede vidske rabe (NDV NDV) je vzporednice mogoče iskati tudi zunaj slovanskih jezikov – v angleščini gre tu za tipičen primer, ko v obeh stavkih rabimo obliki *progressive*: *-ing, -ing*.

Ko NDV DV; 27.787/219.981 = 12,6 %

Skladenjski pomen: dejanje v odvisnem stavku je **prekinjeno** z dejanjem v glavnem stavku.

- (4) *Ko je **letel** nad strmino, ga je **zajel** sunek vetra, ki bi ga skoraj vrgel iz ravnotežja.*
- (5) *Ko se je **peljal** na biciklu, je izza ovinka **pridrvel** avtomobil in zapeljal naravnost vanj.*
- (6) *Ko je z motorco **obžagoval** veje podrtega drevesa, se je deblo **skotalilo** po pobočju in ga zadelo v golen, tako da je obležal.*

Dejanji sta zaporedni: dejanje v odvisnem stavku bi (lahko) še trajalo, če ga ne bi prekinilo dejanje v glavnem stavku. To je bolj ali manj nenadno, zato izraženo z DV. Nenadnost je vezana zlasti na enkratne, konkretne situacije (4–6), pri ponovljivosti oz. splošni veljavnosti dejanj je zaznavna mnogo slabše. Slovenska vidka raba ima zopet vzporednico v angleščini:

oblika *progressive* za izražanje poteka dejanja, *simple* pa za izražanje nenadnosti, ki potek drugega dejanja prekine.

Ko DV NDV; 39.444/219.981 = 17,9 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **začne potekati** za dejanjem v odvisnem stavku.

- (7) *Ko **vklopimo** žarnico, se ta postopno **segreva**.*
- (8) *Ko testo **razvaljamo**, nanj **polagamo** mesne kroglice.*
- (9) *Ko se bo **vrnil** nazaj, bo zopet **nadaljeval** s svojo dejavnostjo.*

Dejanji sta zaporedni: tu dejanje v odvisnem stavku s svojim nastopom glede na tip dejanja (*vklapljati* → *vklopiti*; *valjati testo* → *razvaljati testo*; *vračati se* → *vrniti se*) navadno tudi z zaključenostjo predstavlja izhodišče za potek dejanja v glavnem stavku (*segrevati se*, *polagati*, *nadaljevati*). Dejanje v odvisnem stavku ni nenadno in ponovljivost oz. splošna veljavnost dejanja je tu spet zelo pogosta (7, 8).

Ko DV/(stanjski, naklonski NDV) DV; 103.213/219.981 = 46,9 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **nastopi (kmalu)** za dejanjem v odvisnem stavku.

(10) *Ko juha zavre, ji dodamo zakubo.*

(11) *Ko kliknete posamezno mesto, takoj zagledate vsa druga mesta, s katerimi je povezano.*

(12) *Ko bom imela prosto kako minutko, te bom spet poklicala.*

Ta permutacija glede na druge, ki obsegajo od dobrih 10 % do slabih 20 % celote, po pogostnosti izrazito izstopa. Kot pri DV NDV gre za zaporednost dejanj, pri čemer izraženost dejanja v glavnem stavku z DV kaže, da to nastopi (ne začne potekati) navadno dokaj hitro ali celo takoj (11) za dejanjem v odvisnem stavku. V permutaciji s tem skladenjskim pomenom se v odvisnem stavku pojavljajo tudi nekateri stanjski in naklonski glagoli (12), ki v deležu celote tu niso zajeti (pač pa v permutaciji NDV DV), zato je pomensko gledano delež največje permutacije še nekoliko večji (skoraj polovica celote). Besedilno prevladujejo recepti in navodila za uporabo – prevladujoč delež te permutacije je tako povezan tudi z zvrstno sestavo korpusa Gigafida 2.0.¹

2.2 Veznik ko na sredini povedi

Iskalna zahteva: [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word=","][word="ko"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]; celota = 635.381

Z besedami: Poišči vse nepomožne glagolske pojavitve do tri mesta pred vejico in besedo *ko* na sredini. Po največ treh mestih presledka naj sledijo nepomožne glagolske pojavitve.

Izračun vseh permutacij: $2 \times 1 \times 2 = 4$

NDV ko NDV; 95.454/635.381 = 15 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **poteka istočasno** z dejanjem v odvisnem stavku.

¹ Razmeroma velik delež publicistike, prim. <https://viri.cjvt.si/gigafida/System/About>.

- (13) Šolski ravnatelj je komaj **zadrževal** solze, ko je **govoril** z novinarji.
- (14) Uteži so žvenketaje **trkale** druga ob drugo, ko so **se dvigale** s tal.
- (15) Vsi za enega in eden za vse, sem **premišljala**, ko sem **opazovala** zbiranje skakalcev v smučarskih poletih reprezentance A.

Mesto veznika (začetek : sredina povedi) ne vpliva na pomen povedi – dejanji sta vzporedni, njuna poteka sta bolj ali manj istočasna in se medsebojno ne omejujeta.

NDV ko DV; 103.331/635.381 = 16,3 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku je **prekinjeno** z dejanjem v odvisnem stavku.

- (16) Ravno **se dogovarjamo** za pijačo, ko mi na telefonu **zazvoni** čudna številka.
- (17) Vse je **trajalo** deset minut, ko je policiji vendarle **uspelo** spopad zaustaviti.

Tu mesto veznika (začetek : sredina povedi) vpliva na pomen povedi – dejanje v odvisnem stavku prekine dejanje v glavnem stavku, medtem ko pri permutaciji ko NDV DV velja ravno obratno. Dejanji sta zaporedni: dejanje v glavnem stavku bi (lahko) še trajalo, če ga ne bi prekinilo dejanje v odvisnem stavku, ki je bolj ali manj nenadno in zato izraženo z DV. Nenadnost je vezana zlasti na enkratne, konkretne situacije (16, 17).

DV ko NDV; 106.259/635.381 = 16,7 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **začne potekati** za dejanjem v odvisnem stavku.

- (18) Kaj se v našem telesu **dogaja**, ko **zbolimo** za depresijo?
- (19) Občinski svet bo o fundaciji **odločal**, ko bodo **dobili** več informacij.

Dejanji sta zaporedni: tu dejanje v odvisnem stavku s svojim nastopom predstavlja izhodišče za potek dejanja v glavnem stavku (*dogajati se, odločati*).

Dejanje v odvisnem stavku ni nenadno in ponavljajnost oz. splošna veljavnost dejanja je tu razmeroma pogosta (18).

DV/(stanjski, naklonski NDV) ko DV; 234.041/635.381 = 36,8 %

Skladenjski pomen: dejanje v glavnem stavku **nastopi (kmalu)** za dejanjem v odvisnem stavku.

- (20) *Namestitev **se požene** samodejno, ko **vstavimo** CD v računalnik.*
- (21) *Do nenavadnega obrata je **prišlo**, ko je sodišče **začelo** poizvedovati za neznanke, ki je sprožila vso zadevo.*
- (22) *Študent **zaključi** študij, ko uspešno **opravi** vse izpite in predpisane študijske obveznosti.*

Ta permutacija glede na druge, ki obsegajo okoli 15 % celote, po pogostnosti izrazito izstopa. Kot pri DV NDV gre za zaporednost dejanj, pri čemer dejanje v glavnem stavku nastopi (ne začne potekati) navadno dokaj hitro za dejanjem v odvisnem stavku. V permutaciji s tem skladenjskim pomenom se v odvisnem stavku pojavljajo tudi nekateri stanjski in naklonski glagoli, ki v deležu celote tu niso zajeti (pač pa v permutaciji NDV DV), zato je pomensko gledano delež največje permutacije še nekoliko večji.

2.3 *Veznik ko in razporeditev glagolskega vida dejanj ob njem: temeljne ugotovitve*

Pri skladenjskem pomenu ima bistveno vlogo razporeditev vidskih vrednosti dejanj ob vezniku *ko*. Glede na mesto *ko* se skladenjski pomen razlikuje le pri *ko NDV DV : NDV ko DV* (v katerem stavku je dejanje prekinjeno). *Ko* na sredini omogoča mnogo pogostejši razvoj veznških pomenov od izhodiščne časovnosti v smeri vzročno-posledičnosti, pogojnosti, primerjalnosti, protivnosti ipd. – časovna komponenta se pri tem lahko celo povsem izgubi. Nasploh se zdi (to bi lahko potrdil šele natančnejši pregled gradiva za posamezne veznike), da sta pri podrednih veznikih – tu imamo primere za časovne – izhodiščni pomen in vloga veznika izrazitejša, če ta stoji na začetku povedi: v tem položaju s svojim okoliščinskim ali drugim pomenom kot izhodiščem bolj usmerja potek povedi. Na veznik v sredini povedi medtem potencialno že

lahko vpliva pomen predhodnega stavka in je zato vloga veznika za skladijski pomen povedi nekoliko manj odločilna. Verjetno tudi zato vsi pomensko bolj ekstenzivni vezniki (*in, da, ki*) praviloma stojijo med enotami, ki jih povezujejo. Spodnji zgledi tako bolj kot časovnost (kjer je pomembna razporeditev vidskih vrednosti dejanj ob vezniku) izražajo druga razmerja, ki sicer določeno sestavino časovnosti, kot iz nje izpeljani, večinoma ali vsaj delno še ohranjajo.

- (23) *Ko govorimo o dohodkovni politiki, moramo izhajati iz treh osnovnih funkcij plač: ekonomske, socialne in motivacijske.*
- (24) *Boljšo uvrstitev sem zapravil že na prvi progi, **ko** sem preveč zaostal za tekmeci.*
- (25) *Veliko bolje bi bilo, **ko** bi sistem sam poskrbel za to.*
- (26) *Veselim se pomladi, **ko** bo oživel moj vrt.*
- (27) *Zamudil sem pravi trenutek, **ko** bi lahko z nekaj potezami prišel do velike prednosti in točke.*

3 **Veznika dokler in dokler ne na začetku in sredini povedi ter razporeditev glagolskega vida dejanj ob njima**

Podrobnejša analiza veznikov *dokler* in *dokler ne* ter vidskih in pomenskih lastnosti ob njima je predstavljena v prispevku (Gabrovšek, Krvina: 2020). Tu v okviru metodologije uporabe permutativnosti navajamo le bistvene ugotovitve.

Izračun vseh permutacij (*dokler + dokler ne*): $2 \times ((1 \times 2 \times 2) + (2 \times 1 \times 2)) = 16$

Pogostejše so permutacije z *dokler ne*, raba obeh veznikov je izrazito pogostejša na sredini povedi. Pri *dokler* na vsaj enem mestu v permutacijah izrazito prevladuje nedovršnik (na začetku povedi 81,2 % celote vseh permutacij; na sredini 83,6 %), pri *dokler ne* dovršnik (na začetku povedi 78,8 %; na sredini 82,8 %).

Dokler: najpogostejši permutaciji sta *dokler NDV NDV* (58,7 % celote permutacij z *dokler* na začetku povedi) in *NDV dokler NDV* (53,2 % z *dokler* na sredini povedi). Mesto veznika ne vpliva na razporeditev vidskih vrednosti in skladijski pomen povedi. *NDV* izraža istodobnost dejanj, vendar z implicirano časovno mejo: vsako od dejanj lahko traja, poteka le toliko časa, dokler traja drugo.

(28) *Dokler rastlina **raste**, ji spodnji listi **odpadajo**.*

(29) *Zavarovanec **prejema** dodatno pokojnino, dokler **živi**.*

Dokler ne: najpogostejši permutaciji sta *dokler ne DV NDV* (54 %) in *NDV dokler ne DV* (53,9 %). Tu mesto veznika vpliva na razporeditev vidskih vrednosti: DV stoji ob vezniku v odvisniku, NDV pa v glavnem stavku; NDV je ob *dokler ne* v odvisniku redek (12,4 %; 6,5 %) in omejen na izražanje stanja ali vztrajanje v njem. DV skupaj z *ne* označuje mejo, do ali od katere NDV dejanje lahko poteka – to zadnje, če je zanikanje prisotno tudi v glavnem stavku (31).

(30) *Dokler se sadike **ne ukoreninijo**, jih obilno **zalivamo**.*

(31) *Ne bo **jedla**, dokler se ji **ne opraviči**.*

Najpogostejše permutacije so povezane z izhodiščnim časovnim pomenom veznikov *dokler* in *dokler ne*, premiki pomena v smeri od časovnosti proti pogojnosti so pri njih redki, sporadični (nekoliko pogostejši ob zanikanju tako v glavnem stavku kot v odvisniku). Te permutacije v deležu celote vseh permutacij dosegajo vsaj polovico. Manj pogoste permutacije (okoli petina celote) večinoma ohranjajo časovni pomen, se pa marsikje pojavlja težnja po prehodu pomena povedi proti pogojnosti. Pri izrazito redkih permutacijah (nekaj odstotkov celote) je prehod v pogojnost pogost – posebej v primerjavi z najpogostejšimi permutacijami.

4 Položaj naslonskega niza ali drugega elementa ob vezniku na začetku stavka

Zanima nas mesto naslonskega niza ali drugega elementa ob vezniku na začetku stavka. Kot »veznik na začetku stavka« razumemo veznik prav na začetku povedi ali na začetku neprvega stavka v povedi. Pri iskanju bomo analizirali, kaj sledi na naslednjem mestu, kadar veznik stoji na prvem mestu v stavku (prvo nezačetno mesto predvidoma odpira mesto zlasti za najmanj eno naslonko oz. naslonski niz (Toporišič 2004: 675)) ali kadar stoji na mestu, ki sledi prvemu (to predvidoma odpira mesto zlasti za prislov, členek ali drug veznik v vezniško-členkovni funkciji).

Vezniško mesto lahko zaseda kar koli, kar je v korpusu označeno kot veznik; mesto takoj za veznikom na začetnem mestu [n] ali začetno mesto tik pred njim [z] je neznanka.

Če upoštevamo stanje v SSKJ2, kjer je vezniških iztočnic 86, iztočnic, ki v katerem od svojih pomenov nastopajo v vezniški rabi, pa 101, dobimo 187 enkratnih pojavitev. Ker se mnoge od njih v korpusnih zadetkih pojavljajo večkrat, vrednost 187 pomnožimo z neznanko x, torej $187x$.

Izračun vseh permutacij: $187x \times [n] + [z] \times 187x = 187x(n + z)$.

Ker je zaradi večjega števila neznank vrednost izraza predvidoma zelo visoka in ne povsem dokončno določljiva, v nadaljevanju predstavljamo le nekaj najbolj tipičnih permutacij z veznikom na prvem mestu ali na mestu takoj za prvim.

4.1 *Veznik na začetnem mestu*

Veznik \times [n]

Iskalna zahteva: [tag="U"] [tag="V."] []

Z besedami: poišči ločilo, ki mu brez presledka sledi veznik. Temu naj sledi še eno mesto brez natančnejših zahtev glede vsebine.

Celota $\geq 10 \times 10^6$ (10×10^6 primerov je v orodju NoSketch Engine pri prikazu in obdelavi korpusnih zadetkov zgornja meja).

Veznik \times *biti* (samostojna naslonka)

$(2,76 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 27,6 \%$

(34) *Ko je bil star enajst let, je prišla na osnovno šolo knjiga Robinzona Crusoeja.*

(35) *Najbolj pogoste so znamke, ki so v uporabi za redni poštni promet.*

Veznik \times *se* (samostojna naslonka ali začetek naslonskega niza)

$(0,71 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 7,1 \%$

(36) *Ker se zavedajo, da bo predlog ministrstva za zdravje v obravnavi deležen sprememb, so se odločili zakonski predlog predstaviti že sedaj.*

(37) *Vlada ni imenovala posebnega državnega podtajnika, **ki se** je v Italiji v prejšnjih vladah ukvarjal izrecno s problemi manjšine.*

Veznik × bi (samostojna naslonka ali začetek naslonskega niza)

$$(0,47 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 4,7 \%$$

(38) *Če **bi** v evroligi zmagali vse tekme, potem ne bi gledali na preostale tekme.*

(39) *Gasilci so preprečili, **da bi** se ogenj razširil na druge objekte.*

Veznik × členek (pogosto nikalni *ne, naj* – del glagolske oblike in začetek naslonskega niza)

$$(0,51 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 5,1 \%$$

(40) *Čeprav še niso dobro proučili vseh števil, že razmišljajo, kako naprej.*

(41) *Moji motorji so res zelo hitri, **zato niti** ne čudi, da sem celo podrl rekord steze.*

Veznik × naslonska oblika zaimka (pogosto začetek naslonskega niza)

$$(0,19 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 1,9 \%$$

(42) *Ker **ga** je od lanskega leta treba registrirati, se je pozanimal, kako je s pridobivanjem lastništva.*

(43) *Če kdo misli, **da ga** bomo samo hvalili, se moti.*

Veznik × glagol v sedanjiku

$$(0,42 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 4,2 \%$$

(44) *Kot kaže analiza, je 3-letna povprečna donosnost na letni ravni 52,24-odstotna.*

(45) *Oni so tisti, **ki kupujejo** vstopnice, imajo radi ta klub in navijajo zanj.*

Veznik × prislov (pogosto v vlogi pomenske dopolnitve veznika, celota lahko deluje členkovno)

$$(0,17 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 1,7 \%$$

(46) *Saj doslej ni bilo slišati, da bi se predsednik zaradi tega kaj pritoževal.*

(47) *To sem doštudirala, ampak nikoli tega zares nisem počela.*

Delež pogostejših permutacij z naslonko/naslonskim nizom takoj za veznikom na začetku stavka (veznik × [n]): 46,4 %.

Na nezačetnem mestu takoj za veznikom izrazito pogosto stoji vsaj ena naslonka. To so lahko zlasti oblike glagola *biti* (27,6 %), prosti morfem *se* (7,1 %), členica *bi* (4,7 %), členek (5,1 %), naslonska oblika zaimkov (1,9 %). Kot rečeno, taka naslonka odpira naslonski niz (navadno iz več naslonk), za katerega je mogoče trditi, da je kot celota gledano temeljni element, ki lahko sledi vezniku, kadar ta v stavku zaseda prvo mesto – delež naslonskega niza dosega vsaj slabo polovico celote vseh pojavitev. Nenaslonski elementi, npr. sedanjiške oblike glagola (4,2 %), prislovi, ki pomensko razširjajo veznik v novo celoto z vezniško-prislovnim pomenom (Krvina, Žele 2018), kar lahko učinkuje tudi členkovno (1,7 %), so mnogo redkejši in najverjetneje ne presegajo 10 % celote.

4.2 Veznik na mestu takoj za začetnim

[z] × veznik

[tag="U"] [] [tag="V."]

Z besedami: poišči ločilo, ki mu sledi eno mesto brez natančnejših zahtev glede vsebine, temu pa sledi veznik.

Celota ≥ 10 × 10⁶

Prislov (všteti tudi nekateri členki tipa *res*, *žal*) × veznik

$$(1,57 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 15,7 \%$$

(48) *Podobno kot v prejšnjih letih je največji delež oglaševalskega kolača pripadel televiziji.*

(49) *Starost je v miru preživljala na svojem domu, **občasno pa** je živela pri hčerki v Mariboru.*

Veznik × veznik (pogosto vezniška zveza z modificiranim, lahko členkovnim pomenom)

$$(1,5 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 15 \%$$

(50) ***Kajti če** bo delo, bo tudi plača.*

(51) *Osrednje mesto v vašem opusu zavzema kratka proza, **pa vendar** si tudi vaši romani sledijo dokaj redno.*

Členek × veznik

$$(0,59 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 5,9 \%$$

(52) *Postopek je precej drag. **Ravno zato** so policisti precej previdni in pošljejo na pregled res samo tiste, pri katerih je skoraj gotovo, da so krivi.*

(53) *Na ministrstvu se še niso odločili, katere ponudnike bodo izbrali, **morda pa** bo odločitev padla že prihodnji teden.*

Samostalnik (občna in lastna imena) × veznik (vloga pogosto blizu členku)

$$(1,46 \times 10^6)/(10 \times 10^6) = 14,6 \%$$

(54) ***Zakonodaja namreč** določa, da mora javni razpis voditi ministrstvo in ne občina.*

(55) *Miami je zmagal enkrat, **Dragič pa** je bil učinkovitejši s 23,7 : 18,7 točke.*

Delež pogostejših permutacij s prislovno-členkovnim elementom ali še enim veznikom na prvem začetnem mestu pred veznikom ([z] × veznik): 36,6 %.

Naslonski niz, tako značilen na nezačetnem mestu takoj za veznikom, tu lahko sledi šele po zvezi začetnega elementa in veznika; samostojna naslonka pred veznikom (izjema je lahko *pa* v vlogi, blizu členkovni, npr. *ga pa je zanimalo*) ne stoji. Izrazito pogoste so zveze, v katerih je na prvem začetnem mestu pred veznikom prislovno-členkovni element (15,7 %), še en veznik (15 %) ali tudi

element, korpusno označen kot členek (5,9 %). Pomen celotne zveze je modificiran, pri čemer je členkovnost navadno prisotna v večji ali manjši meri – to je mogoče trditi za vse zgoraj naštete zveze (zgleđi 48–53), ki skupaj doseġajo 36,6 %.

Prvo začetno mesto pred veznikom omogoča tudi neke vrste skladijsko izpostavljanje: tedaj ga zaseda občno- ali lastnoimenski samostalnik (14,6 %). Za jasnejšo potrditev izpostavljene skladijske vloge bi bilo smiselno pritegniti tudi preuġevanje stavġnih poudarkov (kot je predstavljeno npr. v Huber 2022).

5 Dosedanja in prihodnja uporaba permutativnosti pri jezikoslovnih raziskavah

Primerov moġne praktiġne uporabe permutativnosti je še veġ. Pravzaprav bi lahko rekli, da jo pri preuġevanju skladijskih pojavov bolj ali manj spontano uporablja veġina raziskovalcev. Od prispevkov, predstavljenih na simpoziju Skladnja slovenskega jezika, ki je v organizaciji Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani potekal od 25. 2. do 27. 2. 2021, lahko izpostavimo dva: preuġevanje sprejemljivosti razliġne stave delovalnikov v besednih zvezah z izġlagolskimi izpeljankami ob predvideni ohranitvi skladijskega pomena (Marvin 2023) in analiza velike variantnosti frazeoloġkih, zlasti paremioloġkih enot tako z vidika razporeditve sestavin kot tudi moġnosti, kaj vse lahko zaseda doloġeno mesto (Meterc 2023). Moġnost zamenjave elementov, zlasti v podredjih, omenja tudi Toporiġiġ v *Novi slovenski skladnji* (Toporiġiġ 1982: 142).

Kot se je izkazalo na simpoziju, veġina raziskovalcev tako preuġevanje poime- nuje z izrazom kombinacije, pri čemer ugotavlja, da se moġnosti ob velikem številu mest, ki jih lahko prerazporejamo, in zlasti pestrosti elementov, ki jih lahko zasedajo, hitro nabere zelo veliko.² Matematiġno gledano pri kombinacijah razporeditev elementov ni pomembna, pomembno je le, kateri od vseh moġnih stojijo skupaj (Blaznik et al. 1991: 95–96). Brġ ko pa preuġujemo vse moġne razporeditve elementov, gre za permutacije: ker se za njihov izraġun mesta in njihova vsebina med seboj mnoġijo, njihova vrednost celo pri omeje- nem številu mest in njihove vsebine hitro naraste.

2 Če imamo npr. 5 elementov, ki jih lahko razporejamo na 5 mest, vsak element pa je lahko upo- rabljen le enkrat, imamo na prvem mestu 5 moġnosti, nato eno manj, nato še eno manj ... na zadnjem mestu le še eno. Vseh takih permutacij je tako $5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1 = 120$. Če se elementi lahko ponavljajo (v jeziku sicer redko), je permutacij celo $5^5 = 3125$.

Ker je linearna³ razporeditev elementov (širše bi lahko rekli vse, kar se tiče besednega reda) v jeziku za skladijski pomen zelo pomembna, se pri celostnem jezikovnem opisu upoštevanju permutativnosti niti ne moremo izogniti – ne glede na to, kako jo imenujemo.

6 Zaključek

Prispevek predstavlja pomen upoštevanja permutativnosti elementov pri preučevanju zlasti skladijskih jezikovnih pojavov. Ugotavlja, da se večina raziskovalcev tega zaveda in tako metodo bolj ali manj spontano tudi uporablja – ne glede na to, kako jo poimenuje.

Matematična gotovost, da smo zajeli vse možne razporeditve elementov (vsa možna mesta, ki nas zanimajo, vse možnosti vsebine na posameznih mestih in vsa njihova prerazporejanja), je pomembna tako pri korpusnem iskanju (da vemo, da v preučevanem gradivu ni izpuščena nobena od možnosti, pomembnih za raziskavo) kot tudi pozneje pri analizi gradiva. Ena od prednosti takega pristopa je urejevalne narave, da v množici gradiva, ki sicer že predstavlja izbor iz korpusa, ne izgubimo rdeče niti. Upoštevanje permutativnosti ob uporabi korpusnih statističnih orodij omogoča, da zelo hitro odkrijemo, katera (ali več njih) od permutacij je skladijskopomensko po frekvenci in tipičnosti osrednja – ostale pa nato obravnavamo v razmerju do nje. Osrednjo permutacijo je navadno mogoče razumeti kot središče, h kateremu druge skladijskopomensko ali težijo (centripetalnost) ali pa se od njega tako ali drugače oddaljujejo (centrifugalnost).

Prispevek želi raziskovalce spodbujati, da pristop k preučevanju skladijskih pojavov, ki upošteva permutativnost, uporabljajo zavestno, čim bolj sistematično – in to tako pri analizi gradiva kot pri interpretaciji rezultatov. Pri tem bi še enkrat opozorili tudi na ustrezno poimenovanje (ne kombinacije, temveč permutacije), kar omogoča ustrezno komunikacijo in primerjavo ugotovitev med jezikoslovjem in drugimi, zlasti naravoslovnimi vedami. To je še toliko bolj pomembno, ker se jezikoslovje pri svojih raziskovalnih pristopih giblje med obema tradicionalno razumljenima poloma: družboslovjem in naravoslovjem.

3 Čprav pri jezikovnem udejanjanju hkrati in v medsebojnem prepletu deluje več jezikovnih ravni hkrati, pa vsaj do skladijske dva elementa hkrati drug na drugem ne moreta stati: npr. ne moremo izgovoriti dveh fonemov hkrati, na isto mesto v povedi postaviti dveh besed hkrati. Linearost je torej treba razumeti v tem smislu, ne kot morebitno zanikanje večravninske kompleksnosti jezikovnega sistema ko celote. Permutativnost sicer omogoča izračun vseh možnih medsebojnih razporeditev vseh potencialnih elementov na vseh preučevanih mestih, v saskokratni konkretni rabi pa je realizirana le ena od njih.

Viri in literatura

- Fran: <https://www.fran.si/> (dostop februar 2021).
- Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida: <http://www.gigafida.net/> (dostop februar 2021).
- Korpus Gigafida v orodju NoSketch Engine: https://www.clarin.si/noske/sl.cgi/first_form (dostop februar 2021).
- Blaznik, Angela, Cokan, Aleksander, Pavlič, Gregor: 1991: *Priročna matematika*. Ljubljana: DZS.
- Gabrovšek, Dejan, Krvina, Domen, 2020: Veznika *dokler, dokler ne*: raba, pomen in vpliv na vid dejanj, ki jih povezujeta. *Slavistična revija* 68/3. 335–352.
- Huber, Damjan, 2022: Poudarki v medijskem govoru z vidika izbranih jezikovnih enot. *Jezik in slovstvo* 67/4. 17–27.
- Ilc, Gašper, Stopar, Andrej, 2023: Izvzemalnost v slovenskih odvisnikih. *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 115–131
- Krvina, Domen, 2019: Zaporednost dejanj in njen vpliv na rabo glagolskega vida v slovenščini. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 12. 75–93.
- Krvina, Domen, Žele, Andreja, 2018: Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih. *Jezikoslovni zapiski* 24/1. 7–25.
- Marvin Derganc, Tatjana, 2023: Stava delovalnikov v besednih zvezah z izglagolskimi izpeljankami. *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 147–161.
- Meterc, Matej, 2023: Skladenjske variante v Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov. *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 163–176.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.